

DOS TOPÒNIMS (SEMI)INÈDITS DEL PLA DE CIUTAT I LA MOTIVACIÓ DEL QUE ELS ALBERGA

Cosme Aguiló

XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Santa Maria del Camí, 2008

Tot i que no tenc per costum encasellar els noms de lloc a partir de divisions fetes segons les seves mesures geogràfiques, he de reconèixer que de vegades és escaient parlar de topònims majors i menors, encara que hom no sàpiga ben bé quin espai ha d'abastar un nom de lloc perquè sigui considerat d'uns o dels altres. Com qualsevol altre intent semblant, fer una ratlla divisòria dins un *contínuum* sempre és una decisió subjectiva i arbitrària. No hi ha dubte que els toponimistes coneixem de primera mà la relativitat de qüestions semblants: no sabem quan un torrent passa a ser riera, ni quan aquesta esdevé riu, ni quan un turó torna muntanya, ni podem esbrinar el límit que separa una tenassa d'un escull, o discernir, en termes de superfície, entre un illot i una illa.

He fet tot aquest preàmbul només per dir que en el moment actual ja és molt difícil descobrir topònims marcadament antics que tenguin una certa importància geogràfica, vull dir topònims majors, perquè els nostres petits territoris insulars han estat escorcollats amb una remarcable profunditat pel que fa a aquesta mena de noms de lloc. Les poques unitats que puguin haver passat per malla segurament s'amaguen rere d'altres de més envergadura espacial, com és el cas dels dos topònims dels quals parlaré tot seguit. Sota l'adjectiu (*semi*) *inèdits*, vull donar a entendre que no han estat analitzats mai com a topònims, tot i que un ha estat publicat documentalment, és present en el mapa Despuig,¹ surt a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca* i em consta que es coneixen altres documents que també en parlen;² de l'altre, sí que puc dir que és totalment inèdit.

Les unitats en qüestió, recopilades *in vivo* pel qui subscriu el 1994,³ són les de *Mandor* i *Moranta* que, si no vaig errat, corresponien a dues possessions antigues que avui es troben annexionades a una gran finca situada al peu de les costes que des del pla quaternari de la ciutat pugen cap al municipi d'Algaida. Tal finca és la de Xorrigo, el suggestiu nom de la qual mereixerà també un detingut comentari. Tant Mandor com Moranta han generat toponímia satèl·lit paral·lela. Així es parla de *s'Hort de Mandor* i *es Sementer de Mandor*, per una banda, i de *s'Hort de Moranta* i *es Sementer de Moranta*, per l'altra. Potser sí, que és aportació novella el fet d'haver constatat que Moranta és encara un topònim viu.⁴

1 El mapa Despuig (1784) transcriu el lloc de *Morante*, entre els de Xorrigó [sic] i Badaluch.

2 Em consta que Gaspar Valero té a punt de publicar un treball en el qual surt un dels dos topònims que ens ocupen.

3 Foren recollides oralment de Baltasar Pocoví Vich, de Xorrigo, nat el 1935.

4 La *Gran Enciclopèdia de Mallorca* documenta una alqueria del mateix nom a Artà.

MANDOR

El nom de *Mandor* possiblement correspon a un antropònim d'origen àrab, que té congèneres continentals en un barranc afluent del Túria del mateix nom i en un poble que hi és a la vora, *la Vallesa de Mandor*, en el terme de Riba-roja de Túria. Joan Coromines diu que és relacionat amb l'àrab manzûr 'vigilància, guarda'.⁵

És sorprenent i obre un interrogant el fet que un dels ferits a la segona batalla contra l'exèrcit pisano-català, present en el *Liber Maiolichinus*,⁶ fos un tal *Mindó*, transcripció llatina d'un nom àrab inidentificable, segons M. Magdalena Riera.⁷ Recordem que l'exèrcit pisano-català s'havia establert a l'antic terme de Catí de la documentació cristiana posterior, avui es Pla de Sant Jordi, en el qual es troben els dos noms en qüestió.

No veig si hi pot haver alguna relació entre el topònim i el substantiu *mandó* d'una varietat de raïm negre que documenten el DCVB, s. v. i el diccionari d'ampelònims de Xavier Favà i Agud.⁸

MORANTA

De *Moranta*, podem dir que és un cognom mallorquí, que F. de B. Moll inclou entre els llinatges d'origen germànic,⁹ tot indicant, però, que Förstemann sospita que, juntament amb altres formes semblants (*Morant*, *Moran*, etc.), es tracta de derivacions a partir del llatí MAURUS, 'moro'.

A parer meu, resulta ben clar que és un topònim d'estructura i gènesi semblant a d'altres noms antiquíssims que apareixen, sense article ni complements de cap tipus, tant a Mallorca (*Morell*, *Torà*, *Deulossal*, *Galiana*, *Cortada*, *Tió*, *Cabrianes*, etc.¹⁰), com a Menorca (*Ferragut*, *Montpalau*, *Montpler*, etc.)¹¹

Tretze i vint anys després de la conquesta de Mallorca, gràcies a les investigacions de Ramon Rosselló, trobam els Moranta documentats com a possessors de béns immobles dins la ciutat:

5 JOAN COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, Curial Edicions Catalanes, vol. V (Barcelona, 1996), s. v. p. 161-162. Vegeu també, RUTH MOYANO i JOSÉ R. GARCÍA IBÁÑEZ, *Introducció a la toponímia històrica de Riba-roja*, XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica (Ontinyent, 1977), p. 745-752.

6 *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, traducció de MIREIA MULET I MAS, Societat Arqueològica Lul·liana, Institut d'Estudis Baleàrics i Ajuntament de Palma (Palma, 1991), p. 39. La traducció catalana s'expressa d'aquesta manera: Rai-muci, conegut pel nom de la costa d'Esculea, travessà Mindó.

7 M. MAGDALENA RIERA i FRAU, *Evolució urbana i topografia de Madîna Mayîrqa*, Ajuntament de Palma (Palma, 1993), p. 220.

8 XAVIER FAVÀ i AGUD, *Diccionari dels noms de ceps i raïms. L'ampelonímia catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Premi Joan Coromines, 1999, Biblioteca de dialectologia i sociolingüística, VIII (Barcelona, 2001), p. 193-194.

9 F. DE B. MOLL, *Els llinatges catalans*, Editorial Moll, Els treballs i els dies, 23 (Mallorca, 1982), p. 116.

10 COSME AGUILÓ, *El nom de Mondragó, abans de perdre l'esperança, a Toponímia i etimologia*, Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 18, Universitat de les Illes Balears i Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona, 2002), p. 87-99.

11 COSME AGUILÓ *Per una recerca etimològica de Montpler (Menorca)*, Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica, LXXXI (Barcelona, 2000), p. 44-45.

El 4 de desembre de 1242, Ermesenda de Rovira estableix a Bernat Albereda unes cases a la ciutat, que té per donació de Bonaventura de Moranta.¹² L'11 de gener de 1249, es ven a Ramon de Farners una algorfa situada sobre l'obrador que aquest té en nom de Pere de Moranta en la ciutat de Mallorca.¹³

Que aquests Moranta, tal vegada pare i fill, estan lligats a la possessió que ens ocupa resulta ben clar, a la llum de les publicacions del medievalista felanitxer, a qui mai no s'agraeix prou tan esplèndida labor. A més, la documentació facilita la coneixença del topònim àrab anterior:

El 2 de gener de 1243? (l'any és de lectura insegura), Pere de Moranta estableix a Ramon de Lombala i a Bernat de Malgrat i a Guillem Casta l'alqueria Beniamden, que té per Nunyo Sanç en el terme de Catí.¹⁴ El mes d'abril de 1302, Vicenç Mata compra la tercera part de l'alqueria *Beniando*, àlies *Moranta*, en el terme de Catí.¹⁵

XORRIGO

Xorrigo és un topònim de les costes que pugen del terme de la ciutat cap a Algaida¹⁶ que no he trobat en els articles de Mn. Alcover en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*.¹⁷ Joan Coromines¹⁸ el classificà entre els topònims mossàrabs sense explicar-ne l'ètim i el *Corpus de toponímia de Mallorca* únicament es féu ressò d'aquesta filiació.¹⁹ L'*Onomasticon Cataloniae*,²⁰ que li dedica més atenció, diu que Quadrado el documenta el 1452 i després d'assenyalar que el nom fa referència a una alqueria, un torrent, unes costes i una font i de fer unes disquisicions innecessàries per rebutjar relacions amb topònims i noms comuns que no s'hi atansen ni de lluny, expressa dubitativament una possibilitat que, a parer meu, fer de ple en el clau etimològic:

Potser SUBRIGUUS («un peu humide» que està ben documentat des de Plini²¹) derivat de RIGARE (tal com *irriguus*, etc.). Per exemple PAGUS SUBRIGUUS 'rodalia regadiva, regadissa, reguívola'; la *i* breu podia donar *i*, sigui per la història de les vocals mossàrabs (n'hi ha força antecedents, vegeu DECH, s. v. *guisante*), sigui per causa de la *u* següent, per metafoia (cf. *igual*). [...] Essent mossàrab no cal dir per què la *s* es va tornar *x*.

12 RAMON ROSSELLÓ VAQUER, *La ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*, (Felanitx, 2001), p. 17.

13 RAMON ROSSELLÓ VAQUER, *op. cit.*, p. 164.

14 RAMON ROSSELLÓ VAQUER, *op. cit.*, p. 116.

15 RAMON ROSSELLÓ VAQUER, *El rei En Jaume II de Mallorca i el seu temps* (Felanitx, 2001), p. 26.

16 Hi ha un altre Xorrigo entre Cas Concos i Felanitx, que pot ser un trasllat d'aquest. És una finca de dotze quarterades, situades entre Son Barceló, Can Siula, Can Marc i Can Sull. No hi ha cap aigua subterrània que en pugui haver motivat la denominació.

17 És simptomàtic que no es trobi en el següent: A. M. ALCOVER, *La llengua que parlen ara les Illes Balears ¿procedís dels muzaràbichs de tals illes, o dels pobladors catalans que hi duqué lo rey En Jaume I*, tom XIV (1925-1926), p. 19-90.

18 JOAN COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, I, ed. Barcino (Barcelona, 1965), p. 256.

19 J. MASCARÓ PASARIUS, *Corpus de toponímia de Mallorca*, vol. VI (Palma, 1967), p. 3059.

20 JOAN COROMINES i J. MASCARÓ PASSARIUS, *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les illes Balears*, Curial Edicions Catalanes (Barcelona, 1989), p. 298.

21 Vet ací un exemple de Plini (17, 250): *riguus pro sarculo est* 'el reg reemplaça l'aixada'. Agraesc la citació a la meua professora Carme Bosch.

Més que partir d'un adjectiu acompanyant el mot PAGUS (i en tot cas seria millor un HORTUM SUBRIGUUM), proposaria partir de la substantivització d'aquell adjectiu, car *riguus*, a més de 'regador, reguivól, etc.', significa també 'síquia, conducte d'aigua'. Hi ha uns verbs llatins emparentats que és interessant conèixer: *subrigo*, *-rexí*, *-rectum*, que tot i que semànticament és lluny del que ens interessa ('dreçar, aixecar') és format amb *sub* i el verb *rego*, *rexí*, *rectum*, que significa 'dirigir, guiar, conduir'. El verb *subrigo* va passar a *surrigo* i després es va sincopar en *surgo*, *surrexi*, *surrectum*,²² que a més de conservar el significat de 'dreçar' té també els de 'sorgir, brollar', molt més interessants. És clar que no propòs partir de cap forma verbal, sinó, de *riguus*, amb el prefix *sub-*, com fa el mestre Coromines, però no de l'adjectiu, com ja he dit abans, sinó de la seva substantivització. Un *subriguus* és, doncs, un conducte subterrani d'aigua, una aigua conduïda, guiada sota terra, una font de mina, en definitiva, que és allò que hi ha a Xorrigo, un túnel espectacular de 77 m de llargària, tallat dins la roca calcària, de cel obert en els inicis i totalment subterrani en més de la meitat, fins arribar a l'ull de la font, i amb un segon accés escalonat, que permet arribar-hi des del coster del torrent. En una rondalla recopilada per l'Arxiduc (*Sa Font de Xorrigo*),²³ s'atribueix l'autoria d'aquesta magnífica obra d'enginyeria hidràulica a un àrab anomenat Amet, comprat com a esclau pels estadants cristians de la finca («s'esclau començà á picá, a una encletxa ahont parexia que ja havian comensat á foradá»). De fet, d'aquesta captació artificial, se'n diu també *sa Font des Moro* i encara se'n conta una rondalla, o més tost llegenda, semblant.²⁴

No hi ha dubte que els àrabs prejaumins, i no els esclaus posteriors, tenen alguna cosa a veure amb la captació, però l'ètim clarament llatí i precatalà²⁵ obliga a obrir l'interrogant dels inicis del solc de drenatge. Crec que el topònim convida a proposar una autoria romana que tal vegada unes investigacions arqueològiques podrien refermar o desmentir.

Una forma verbal del català illenc actual està clarament vinculada a la idea de 'regar per sota'. A Santanyí, i supòs que també a altres poblacions, e és ben viu el verb *xorriar*, que el DCVB introdueix per la pronúncia *xurriar* i mal tradueix al castellà com a *chorrear*. Tot i que els exemples que reporta són bons, no ho és l'etimologia, a partir «d'un radical xurr-, onomatopeia del raig d'un líquid». Es diu *xorriar*, de l'aigua que surt d'una roca i llenega suaument per la penya, verb molt diferent de *brollar*. Per contra, sembla que *rajar* tant pot cobrir el sentit d'un verb com de l'altre.

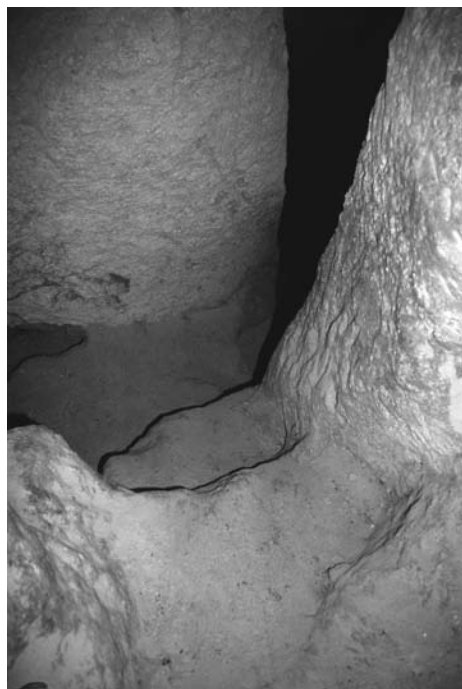
22 VEIKKO VÄÄNÄNEN, *Introducción al latín vulgar*. Versió espanyola de Manuel Carrión, ed. Gredos (Madrid, 1988), p. 87.

23 ARXIDUC LLUÍS SALVADOR, *RONDAYES DE MALLORCA*, Facsímil de l'edició catalana de Wirzburg de 1895. José J. de Olañeta, Editor (Barcelona, 1982), p. 133- 143.

24 La vaig recollir de Bartomeu Llinàs Bestard, de cas Pastor (1927). Deia que la féu un esclau i que l'amollarien si trobava aigua per a tot Sant Jordi. En trobà molta i llavors no l'amollaren. Es posà a ventar amb el seu capell i l'aigua s'estroncà fins que només en deixà un filet.

25 Només el Dr. G. ROSSELLÓ BORDOY, *Mallorca musulmana según la Remembrança... de Nunyo Sanç y el Repartiment... de Mallorca*, Universitat de les Illes Balears (Mallorca, 2007), p. sense numerar al final, ha proposat, tot i que amb un interrogant, una etimologia basada en l'àrab per a Xorrigo, que vendria de *suraiq* (?), diminutiu d'una rel *srq*.

CONCLUSIONS

Amb aquesta nota he volgut mostrar les coses següents:

1. Que a les illes Balears encara hi ha possibilitats de descobrir, a través de fonts orals, topònims d'un cert abast geogràfic i cronològic.
2. Que la documentació publicada és un suport de capital importància per situar-los cronològicament.
3. Que el topònim *Mandor*, com el de *Beniamdem* i la seva variant *Beniando*, té els orígens en la Mallorca musulmana. Ambdós noms de lloc constitueixen nous punts de partida perquè els arabistes puguin estudiar les persistències toponímiques insulars en l'actualitat o en el món medieval.
4. Que el topònim *Moranta* pot ser de creació catalana, tal volta el punt de partida del llinatge homònim, i suplanta un nom anterior, segurament d'origen tribal (berber?).
5. Que tant *Mandor* com *Moranta* són topònims de gran antigor, mereixedors, per tant, de ser divulgats i protegits.
6. Que *Xorrigo* és d'origen llatí, motivat per una antiquíssima captació d'aigua que possiblement és romana en els seus orígens, tot que els àrabs la degueren modificar substancialment.

